

Doç. Dr.
Ahmet İLYAS

Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Ahmetilyas@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9578-9160>

Eser Geçmişi / Article Past: 4 Ağ. 2019 / 21 Ağ. 2019

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.601351>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

>> e-ISSN 2458-7672

Dersim Ayaklanması Sırasında Yaşananlar ve Haydar Kang(k) Olayı

The Dersim Rebellision and Event of Haydar Kang(k)

Öz

Dersim ayaklanması, Kürt isyanları içerisinde diğer ayaklanmalardan farklı bir yere sahiptir. Bir tür aşiret ayaklanmasına benzeyen bu girişim merkezi hükümet tarafından cebirle bastırılmıştır. İsyana bastırılırken hukuk kurallarına aykırı şekilde ölçsüz müdahaleler yapılmış ve bu süreçte devlet yetkililerince ulus-devlet inşa sürecinin tamamlanacağı özellikle belirtilmiştir. Dersim'in dağlık bir alan olması sebebiyle devlet güçleri isyanı bastırma konusunda sıkıntılar yaşamış, ancak ne pahasına olursa olsun isyanı bastırmak için ciddi bir mücadele verilmiştir. Abdullah Alpdoğan'ın sivil iradesinde bölgeye yapılan hava ve kara harekâtında ise güvenlik güçleri, isyancı olarak nitelenen kişilere karşı ciddi bir mukavemet göstermiş ve arşiv belgelerine göre birçok köy de yakılmıştır.

Çalışmada Dersim İsyanı sırasında güvenlik güçleri tarafından Tunceli'nin Hozat Kazasının Ağzunik köyünde ikamet eden Haydar Kang'ın annesi, kardeşi ile yeğenlerinin öldürülmesi ve yakılması iddiasına ilişkin hak arama mücadelesi yer almaktadır. Haydar Kang'ın kardeşi İbrahim Kango önce olayı telgrafla hükümete bildirmiştir. Kango, telgrafa cevap alamayınca sonrasında (1949 yılında) meclis, hükümet ve adalet bakanlığına şikâyet dilekçesi yazmıştır. Çalışmada Kang'ın başvurduğu resmi merciler ve aldığı cevaplar ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Haydar Kang, İsyana, Cumhuriyet, Devlet

ATIF: İLYAS Ahmet, "Dersim Ayaklanması Sırasında Yaşananlar ve Haydar Kang(k) Olayı"
Tarih ve Gelecek Dergisi, 5/2 (Ağustos-2019), s. (461-471)

CITE: İLYAS Ahmet, "The Dersim Rebellision and Event of Haydar Kang(k) " *Journal of History and Future*, 5/2 (August- 2019), pp. (461-471)

Abstract

The Dersim uprising has a different place in the Kurdish uprising than the other uprisings. This initiative, which resembled some kind of tribal uprising, was algebraically suppressed by the central government. While suppressing the rebellion, extreme measures were taken against the rules of law and it was stated by the state authorities that the nation-state building process would be completed. Since Dersim was a mountainous region, the state forces had difficulty in suppressing the rebellion, but there was a serious struggle at all costs to suppress the rebellion. In the air and land operations of Abdullah Alpdoğan in the civilian will of the region, security forces showed serious resistance against the rebels and many villages were burned according to archival documents.

In the article during the Dersim Rebellion, the security forces took part in the struggle to kill and burn the mother, brother and nephews of Haydar Kang, who lived in Ağzunik village in Hozat district of Tunceli. Haydar Kang's brother Ibrahim Kango first reported the incident to the government by telegram. When Kango was unable to respond to the telegram, he (in 1949) filed a complaint with the parliament, the government and the ministry of justice. In this article, Kang's official authorities and his responses are explained in detail.

Keywords: Dersim, Haydar Kang, Rebellion, Republic, State

Giriş

Erken Cumhuriyetin, Osmanlı'dan miras aldığı sorunlardan biri de Kürt sorunudur. Temelinde çatışma, etnik ayrışma ve kullanılma olsa da Devlet-i Aliyye bu sorunu bir şekilde ya bertaraf etmeyi başarmış ya da kavmiyet odaklı ancak ittifak-ı mutlak içerisinde çözmeye çalışmıştır. Uluslaşma döneminde Kürtler, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde iki temel odaklı görüş ortaya çıkmıştı. Bir kısım tam bağımsızlığı hedeflerken, diğer kesim ise Osmanlı'nın tesanüd-ü maneviyat(birliktelik) konusunda fikirlerini beyan etmişlerdir.¹ Bilhassa Birinci Dünya Harbi sonrası gelişmeler belirtilen hususların daha da marjinalleşmesine zemin hazırlamıştır. Savaş sonrası Bağımsızlık Mücadelesi içerisinde Mustafa Kemal, Kürtleri tesanüd içerisinde mücadeleye dahil etmek için ciddi bir çaba sergilemiştir.² Aidiyet ruhu temelli ve din mefhumu üzerinden yürütülen propagandanın Kürtler üzerinde ciddi bir etki oluşturduğu görülmektedir. Bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasından sonra sıra devletin yeniden inşa sürecine gelmişti. Bu idrak, ulus-devlet odaklı bir devletin inşasında nelerin olması ve nelerin olmaması gerektiği üzerine çalışmalar başlatıldı. Ankara Hükümeti, ekalliyet(azınlık) sorununu istenmediğini en başından beri bir refleks olarak ortaya koydu. Bilhassa Lozan görüşmeleri sırasında Kürt meselesi gündeme geldiğinde, Türk tarafı "Kürtlerle, Türklerin kardeş olduğu ve onların azınlık statüsünde değerlendirilemeyeceği" görüşünü ortaya koydular³ Lozan Antlaşması sonrası yapılan inkılaplar ve özellikle halifeliğin kaldırılması ve tekke ile zaviyelerin kapatılması, Kürt muhafazakârlarında önemli bir yıkım olmuştu⁴ Özellikle Nakşibendiliğin yaygın olduğu Kürt toplumunda tarikatların yasaklanması Kürt milliyetçiliğine ciddi bir yönelim oluşturdu

- 1 Hakan Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 13.
- 2 Hakan Özoğul, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 9.
- 3 İsmail Göldaş, *Lozan, Biz Türkler ve Kürtler*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2000, s. 21.
- 4 Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42.

Halifeliğin kaldırılması özellikle Kürtler için bir dönüm noktası olurken, Kemalistler için esas etki Şeyh Said Ayaklanmasıydı. Bu isyan, bir tür Selanik Sendromunu andırmaktaydı. Cumhuriyetin kurucuları Selanik'ten Türklerin zorla göç etmelerinin şokunu halen yaşarken, Şeyh Said Olayı, eski hatıraların canlanmasını beraberinde getirdi. Kemalist yönetim, ilk başlarda bu isyanın daha önceki Kürt ayaklanmasına benzediğini düşünüyor ve kapsam alanının daraltılarak etkisizleşeceğine inanıyordu.⁵ Hatta bu isyanı şaki(haydut) birinin girişimi olarak dahi tarif edenler vardı.⁶ Fakat gelişmeler hiç de öyle olmadı. Nakşibendi Şeyhi Said, etrafındakilerin kendisine katılmasıyla doğu ve güneydoğuda ciddi bir destek toplayarak merkezi yönetime başkaldırdı.⁷ Sonuçta Başbakan Ali Fethi Okyar'ın istifası neticesinde İsmet İnönü'nün almış olduğu sert tedbirler sayesinde Şeyh Said ve yanındakiler yakalanmış, yapılan tahkikat sonucu idam edilerek, isyan bastırılmıştı.⁸ Ancak bu isyan, hemen hemen o günkü bütçenin üçte birinin buhar olmasına da sebebiyet verdi.⁹ Kemalist yönetime ilk başkaldırı olan bu isyan resmi bir ifadeyle önlenmiş olsa da sorunların devam ediyor olması olası isyan silsilesine mahal vermekteydi. Şeyh Said Ayaklanmasından sonra Ankara Hükümeti, bölgede nüfus mühendisliğine başvurarak isyan etmesi muhtemel ve Kürtler içerisinde etkinliği olan ailelerin ülkenin Batısında iskân edilmesine ağırlık verdi. Diğer taraftan asayişsizliği önleme adı altında bölgenin nüfus, ekonomik, siyasi, dini faaliyetlerin kontrol altına alınması amacıyla da Umumi Müfettişliklerin kurulma süreci başlatıldı.

Şeyh Said Ayaklanması sonrası hükümet ilk adımı atarak Şark Islahat Planı doğrultusunda 1925 yılında iskân kanununu yasalaştırdı.¹⁰ Kanunun özü Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hıms kazalarını içine alacak şekilde Umumi Müfettişlik oluşturulması ve isyan etmesi muhtemel aile, boy, aşiret, şeyhlerin ülkenin batısına göç ettirilmesi etrafında oluşturuldu.¹¹

Nitekim ülkenin batısına Kürt iskânları gerçekleştirilirken yerine Balkan ve Kafkaslardan getirilen Türkler aracılığıyla nüfus üstünlüğü sağlanmak istenmiştir. Alınan tedbirler, güvenlik koridorunun oluşturulması ve tenkil hareketlerine rağmen ülkenin doğusunda isyanlar kısa aralıklarla devam etmiştir. Bu arada sorunun tespit ve çözümü için birçok devlet adamına raporlar hazırlatıldı.¹² Bu raporlara bağlı kalarak sorunun çözümü adına genellikle güvenlik konseptine başvurulduğu görüldü. İçlerinde sorunun temelini ekonomik geri kalmışlık olarak adlandıran raporlar da bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde Celal Bayar, Kürt sorununun temelini iktisadi bakımdan geri kal-

-
- 5 Hamit Bozarlan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", edi: Erik Jan Zürcher, *Türkiye'de Etnik Çatışma İmparatorluktan Cumhuriyete*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 111.
  - 6 Mumcu, *Age*, s. 18.
  - 7 Mumcu, *Age*, s. 22.
  - 8 Martin van Brunissen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 388.
  - 9 Bozarlan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", s. 90.
  - 10 Şaban İba, *1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011, s. 227.
  - 11 Mehmet Bayrak, *Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 73.
  - 12 1940 yılına kadar hazırlanan belli başlı raporlar şunlardır: Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Raporu (1925), Dahiliye Vekili Cemil Uybadin Raporu (1925), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey Raporu (1926), Vali Ali Cemal Bardakçı Raporu (1926), Umum Müfettişi İbrahim Tali Öngören Raporu (1930), Fevzi Çakmak Raporu (1931), Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay Raporu (1931), Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Raporu (1931), Umum Müfettişi Abdullah Alpdoğan Raporu (1936), Başvekil İsmet İnönü Raporu (1935), Umum Müfettiş Abidin Özmen Raporu (1935), İktidar Vekili Celal Bayar Raporu (1936), CHP Azınlıklar Raporu (1940), Umum Müfettiş Avni Doğan Raporu (1943), Maliye Müfettişi Burhan Ulutan Raporu (1947)

mışlık olarak beyan etmişti.¹³ Fakat raporların geneli Kürtlerin her an bağımsızlık girişimde bulunacağından bahisle sık sık iktidarı uyardığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu uyarılara karşılık olarak merkezi hükümetin doğu bölgelerine yönelik sık sık tenkil hareketlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Said Ayaklanması'nın yılı dolmadan Raman, Raçkotan, Mutki ve Sason isyanları meydana geldi. Şeyh Said Ayaklanması'nın yanında hükümeti en çok uğraştıran isyan sorun ise Ağrı İsyanlarıdır. Şeyh Said ayaklanması kadar geniş bir alana yayılan Ağrı İsyanlarıdır.¹⁵

1923-1937 yılları arasında meydana gelen Kürt isyanları, Türk hükümetine karşı bir başkaldırı olarak nitelendirilmekteydi. Özellikle Kemalist yönetimin 1923'ten sonra feodal beylerle de bağı koparması, Kürt ulusal hareketine feodal beylerin desteklerini ortaya çıkardı.¹⁶ Ancak bu desteğe rağmen Kürt ayaklanmalarında öne çıkan en çarpıcı gerçek eşgüdüksüz olan bu ayaklanmaların sonuçsuz kaldığıdır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan ayaklanmalar arasında yer alan Dersim İsyanı, diğer isyanlara nazaran sosyolojik sorunları kendi bünyesinde barındırırken, birçok sorunsal ilişki ağını da ortaya koymuştur. Özellikle isyan sırasında hukuksuz bir tutum sergileyen yöneticiler ve ordu mensupları, ilerleyen yıllarda tamir edilemez sorunların ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Dersim İsyanı sırasında yaşanan faciyanın tanıkları daha sonra Demokrat Parti döneminde yaşananları dile getirmiş ve dönemin yöneticilerinin cezalandırılmaları talebinde bulunmuştur. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde(BCA) ulaştığımız Haydar Kang dosyası birinci elden kaynağımız olacaktır. Tüm araştırmalarımıza rağmen gerek Emekli Sandığı Arşivi ve gerekse BCA ile gazetelerde bu olaya ilişkin herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Dersim İsyanı ve Haydar Kang(k)'ın Başvurusu

Dersim İsyanı ve Sonuçları

Cumhuriyet Türkiye'sinin belki de en önemli sınavlarından biri Dersim Ayaklanmasıdır. Bugün bu olayın değerlendirilme süreci, yıkımın ciddi bir baskıyla önlenmeye çalışıldığı, dahası istenmeyen vakıaların yaşandığını göstermektedir. 1937-1938 yıllarını kapsayan Dersim İsyanının diğer Kürt isyanlarına ayıran noktası, ulusal bilinç konusunda zayıf oluşudur.¹⁷ Zaten Sünni Kürtlerin bağımsızlık ayaklanmalarında Alevi Kürtlerden yeterince destek alamadığı genellikle belirtilir. Ki bu desteksizliğin sebebini Alevi Kürtler, bağımsızlık konusunda Sünni Kürtlerin isyan girişimlerinde Kürt-İslam sentezi propagandasını kullanmalarına bağlamaktadır.¹⁸ Dersim İsyanına giden süreç içerisinde bölgede görev yapan bürokratların sık sık merkezi yönetimi uyardığı da görülmektedir. Ancak bu uyarıların merkezinde aşiret ağalarının etkinliğinden söz edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Örneğin Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926 tarihli raporunda: "*Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim, hükümet-i Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerin-*

13 Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 65.

14 Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14-15.

15 *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt Ayaklanmaları I*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 197-234.

16 Kemal Kirişçi-Gareth M. Windrow, *The Kurdish Questions And Turkey*, Frank Cass, London, 1997, s. 105.

17 Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155.

18 Erdal Gezik, *Alevi Kürtler: Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 46-47

19 Dersim bölgesi birbirinden bağımsız onlarca aşiretten oluşmaktadır. Aşiretler arasında ciddi çatışmaların olduğu da bilinmektedir. Bu çatışmalar nedeniyle can güvenliğinin olmadığı, aşiretlerin birbiriyle rekabet halinde olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

de kati bir ameliye ihtimalatı elimeyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayındır”²⁰ tespitiyle başlayan Dersim raporları, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa’nın “Dersimlileri askere almayın, silah kullanmayı ve savaş taktiklerini öğrenirlerse bize saldırırlar” şeklinde ifadesiyle sürekli gündemde tutulan bir alan olmuştur. Diyarbakır Valisi Cemal Bey ise Dersim’de gerginliği bizatihi Diyarbakır Valiliği sırasında yaşamış ve bu isyanın çıkış sebebini bölgede yaşayan aşiretlerin merkezi hükümete karşı tavırların bağlamıştır.²¹ Dersim İsyanı’nın ilişkin raporlara ilişkin İsmet İnönü’nün anıları da önemlidir. İnönü anılarında Dersim İsyanı ile ilgili olarak: “Daimi bir huzursuzluk yuvası da Dersim idi. Memleketin öteden beri Dersim meselesi diye bir derdi vardı. İmparatorluk, Dersim ayaklanmaları karşısında aciz kalmıştı. Dersim’de reisler, kısmen mezhep tahriklerinden istifade ederek daimi bir huzursuzluk yaratırlardı. Mesele aslında kültür meselesi ve iktisadi mesele idi. Halk darlıktan sıkıntı içindedir. Herkes geçimini dışarıda arar. Dersim halkının görgülü olanı çoktur. Bunlar dışarıda, İstanbul’da yetişmiştir. Ama dışarıdan yerlerine döndükleri vakit, kabile reislerinin, dini reislerin, yani şeyhlerin tesirine ve teşvikine maruz kalırlar. Bu teşviklerle büyük hareketler yaparlar. İdare, ayaklanmalar karşısında daima aciz kalır. Hemen her seferinde uyuşmaya gider ve ayaklanmış olanların yaptıkları yanlarına kalır. Bir-iki sene sonra bu hareketi tekrar ederler. Dersim ayaklanmaları doğrudan doğruya şekavete dayanır. Halk, aslında mustarıptır. Hareketi idare eden şeyhler ve reisler payın büyüğünü alırlar. Peşlerinden sürükledikleri insanlar da şekavetin mahsulünden asgari derecede istifade ederler, ama geçinir giderler. Böyle bir sistem tabii olarak yerleşmiş addedilir. İşin başı muvasalasızlıktır. Kışın hiçbir yerle irtibatları işlemez. Yazın geçitleri, yolları yoktur. Arazi dağlıktır. Bir ayaklanma olup asker sevk edildiği zaman, yakalananlar darda kalırlarsa nihayet mağaralara sığınır. Askerin buralara girmesi, tesir etmesi güçleşir. İyi niyetli vatansever Dersim halkının şeyhlere ve reislere sözünü geçirmesi mümkün değildir.”²² Diğer taraftan Birinci Genel Müfettişlik kurumunun başına atanan İbrahim Tali Bey’in *İsmet İnönü’ye gönderdiği on dokuz sayfalık Dersim Raporu’nda*, aşiretler arasında vefak ve ittihat hissi olduğunun, diğer tarafından merkezi hükümete heran isyan edebilecek bir halde davrandıklarını, her ne kadar askerlerin aşiretlere silahların teslim edilmesi hususundaki çağrısı yapılmasına rağmen, birçok aşiretin elinde Rus silahlarının bulunduğu, diğer taraftan aşiretler arasında ise bazı anlaşmazlıkların bulunduğunu, halkın ise yolsuzluktan ve fakirlikten yana büyük sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir.²³ IV. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdogan Bey’in Dersim hakkında hazırladığı bir başka raporunda ise bazı aşiretlerin ayaklanmak için Seyyit Rıza’dan yardım istediği anlaşılıyor.²⁴

Son tahlilde devletin güvenlik tarafında bulunan yöneticilerin Dersim’de olası bir isyan hazırlığı yapıldığından bu isyanında bölgedeki aşiretler tarafından yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Dersim halkı içinse bölgede askeri baskının arttığı, bilhassa askere alınma dolaşısıyla dağlara kaçışın başladığı en önemlisi silahların toplanmasına yönelik tepkinin olduğu belirtilmektedir.²⁵ Öte yandan devletin resmi söylemiyle Kızılbaşlara yönelik hem bürokrasinin hem de jandarmanın yanında öteki oldukları, Türklük içinse bir düşman olarak değerlendirilmesi de bu isyana devletin bakış açısını ortaya koymaktadır.²⁶ Özellikle 1935 yılında çıkarılan Tunceli

20 Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 513.

21 Yeşiltuna, *Age*, s. 515-516.

22 *Cumhuriyetin İlk Yılları(1923-1938) İsmet İnönü’nün Hatıraları*, C. II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31-32.

23 *BCA*, 030.110/740.23.

24 *BCA*, 030.10/111.745.2.

25 M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 190.

26 Bedriye Poyraz, “Cesaret Et Hatırla: Dersim 1938 Tertelesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No:3, 2013, s. 73. ss. 63-93.

Kanunu dolayısıyla Dersim bölgesi idari ve askeri olarak yeniden dizayn edilmesi de bölgede çıkan isyanın sebeplerindedir.²⁷

İsyanın başlaması için bir kıvılcım yeterliydi. Nitekim isyan Pah Bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçık deresi üzerindeki tahta köprüünün 20/21 Mart 1937 günü aşiretlerce yok edilmesi, köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattına zarar verilmesi ve silahların toplanması bahanesi ile aşiretler üzerine gönderilen askeri müfrezelere aşiretlerin aksu'ı amel etmesi sonucu isyan başladı.²⁸ İsyan karşısında aşiretlerin birlikte hareket ettiklerini gören merkezi yönetim isyanı şiddetli bir şekilde bastırmak amacıyla ordunun teyakkuza geçirilmesini istedi. Aşiretler arasındaki ittifak Ankara hükümetinin işini zorlaştırıyordu. Yaklaşık altı ay süren isyan, hükümetin sert tedbirleri sayesinde Seyyit Rıza'nın 12 Eylül 1937'de teslim olmasıyla sona erdi.²⁹ İsyanın kanlı bir şekilde bastırılması, hukuk yollarının göz önünde bulundurulmaması olası sorunların da habercisiydi. İsyanın bastırılmasından sonra bölgede silahların toplanması ve erkeklerin silah altına alınması ve iskân faaliyetlerine yer verilerek bölgenin pasifize edilmesi sağlandı. Dersim isyanı sırasında hukuk dışına çıkıldığı ve keyfi uygulamaların yapıldığı, sorumlu idarecilerin gereğinden fazla güç kullandığı özellikle çok partili hayata geçiş sonrası dile getirilmiştir. Güç kullanımı ve suçluların adil yargılanmadığı ve hukukun hiçe sayıldığı Dersim İsyanı sırasında suçsuzların da suçlu olarak belirtilmesi tamiri zor bir durum yarattı. Özetle suçsuz insanın da hayatını yitirdiği bu isyanda Türk ordusunda görev yapan Haydar Kang'ın 1950 yılında gerek mahkeme yoluyla ve gerekse meclis yoluyla ailesinin bu isyanda suçsuz olarak kurşuna dizildiği ve dönemin yöneticilerden şikâyetçi olduğu durum, Dersim İsyanı sırasında yaşananlardan biridir.

1.2) Haydar Kang(k)'ın Başvurusu

Haydar Kang, Tunceli'nin Hozat Kazasının Ağzunik köyünde dünyaya gelmiş, ailesi Alevi olan ve Kango aşiretine mensup bir kişidir. Kang'ın vermiş olduğu ifadeden asker olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ İddia konusu olan olayla ilgili ilk başvuru Haydar Kang'ın kardeşi İbrahim Kango tarafından Bayındır kazası postanesi vasıtasıyla 18/4/1939 ve 15/8/1939 günlü dilekçeyle yapılmış ancak uzun bir bekleyişten sonra cevap alınamaması üzerine Haydar Kang tarafından teferuatlı olarak 1949 yılında yeniden başvuru yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) bulunan belgelere göre Haydar Kang'ın 26 Eylül 1949 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne(TBMM) gönderdiği dilekçede şu hususlar yer almaktadır:

“Ben Tuncel'inin Hozat Kazasının Ağzunik köyü halkından iken 34 sene evvel yani 330 senesinde buradan ayrıldım. Köyde kalan babam Süleyman oğlu Timur 1932 senesinde eceli ölmüştür. Anam Gevher ile 3 erkek ve bir kız kardeşim ve bunların çocuklarından mürekkep 15 nüfustan ibaret efradı ailem iş ve güçleriyle meşguller iken 1938 yılı ağustos ayında bir yüzbaşı kumandasında köye gelen 60 atlıdan ibaret bir müfreze asker 40 erkek ve 60 kadın ve 70 çocuktan ibaret köy halkını elleri, kollarını bağlayarak makineli tüfek ateşi ile öldürmüşler ve cesetlerini de buğday saplariyle yakmışlardır. Bunlar arasında bulunan 70 yaşında anam Gevher ile kardeşim İbrahim karısı Sabriye'yi, 5 yaşında oğlu Hüseyin 12 yaşında oğlu Celal 3 yaşında kızı Fatma 2 yaşında Şükriye ve henüz askerden terhis edilen ve asker elbisesi üzerinde bulunan kardeşim Rüstem'i, karısı Kebireyi 3 yaşında oğlu Cevad'ı 6 yaşında oğlu Süleyman'ı 4 yaşında kızı Elifi

27 İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu(1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 26.

28 Dersimi, *Age*, s. 272.

29 *Son Posta*, 13.09.1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 13.09.1937, s. 1.

30 *BCA*, 030.10/112.755.18.

ve diğer kardeşim Veli'nin karısı Meryem'den ibaret bir erkek 4 kadın 3 kız ve 4 erkek çocuk ki ceman 12 nüfus efradı ailemin de elleri bağlanmıştır. İşin akıbetini anlayan ve başlarına gelecek olan felâketi hisseden masumlar feryat ve figana başlamış ve anam müfreze kumandanına oğlum biz masum ve suçsuz kimseleriz benim de senin gibi iki asker evlâdım vardır. Yanlış bir iş yapmış olacaksınız derse de sesi makinalı tüfek sesiyle susturuluyor ve üzerlerine yapılan ateşle hepsi hazal yaprağı gibi yere seriliyor, kumandan vazifesini tamamen ifa edebilmek için harmanlarda bulunan buğday saplarını askerlere getirterek cesetleri de yakılıyor. Anası Sabriye'nin etrafını saran çocuklarından Celale bir hüsnü talih eseri olarak kurşun isabet etmiyor ve üstüne yıkılan anasının cesedi altında kalıyor. Cesetleri cayır cayır yakan ve kendisine de sirayet eden ateşe bir aralık tahammül eden Celâl'in vücudu yanmağa başlayınca ayağa kalkıyor ve karşısına dikilen iki erin süngüsüyle karşılanıyor ve bunların darbeleri altında yere seriliyor. Müfreze köyü de yakıp ayrıldıktan sonra köye hâkim olan bir tepeden bu tüyler ürpertici faciayı seyreden kardeşlerim Veli ve İbrahim hemen cesetlerin yanmakta olduğu yere koşuyorlar ve ailelerinin akıbetini öğrenmek istiyorlar. On birinin cesetleri yandığı ve bunlar da hayat eseri kalmadığı ve süngülenen Celâl'in da henüz sağ olduğunu görüyorlar ve bunu sırtlarına alarak köyün kenarına götürüyorlar ve ona kana kana bir su içiriyorlar. Çocuk bir gün kadar yaşıyor ve faciayı yukarıda yazdığım gibi baba ve amcasına hikâye ederek ruhunu teslim ediyor.

Sayın Başkan: Köy halkından öldürülen bu 200 nüfustan hiçbirinin suç ve kabahati olmadığı gibi efradı ailemden öldürülen 12 nüfusun da en hafif cezayı müstelzim hiç bir suçları yoktur. Resmi kayıtlara baktırınız, mahallede hususî tahkikat yaptırınız, kardeşlerim Veli ve İbrahim'in öldürülen Rüstem'in ve hadiseden altı sene evvel eceli ile ölen babam Timur'un ve 70 yaşındaki anamın Devletin kanun ve nizamlarına karşı itaatsızlıkları veya rejime muhalefetleri veya menfi ruh taşımaları velhasıl suç teşkil edecek herhangi bir tavır ve hareketleri görülürse beni ve geri kalan ailem halkını da onların akıbetine uğratmakta zerre kadar tereddüt etmeyiniz. Lâkin göreceksiniz ki bunların hepsi masum ve günahsızdırlar. Bir an için babamın katil ve cani kardeşlerimin şaki ve asî olduklarını farz ve kabul etsek bile 70 yaşında olan ve 4'ü erkek ve biri kız olmak üzere vatana beş evlat yetiştiren erkeklerden 2 sine hizmeti askeriyelerini yaptırın anamın ve elini dünyanın germüserdine sürmeyen iki yaşından 12 yaşına kadar olan 7 çocuğun ve şekavet yapmağa madde-ten imkânı olmayan 3 kadının kabahati ne idi ki böyle feci bir surette öldürülüp yaktırıldılar. Bu mezalim ve fecaati yaptırın ve yapmasına müsamaha edenler bunun vatanın selâmeti, milletin menfaati için yaptıklarını iddia ediyorlarsa bu da doğru değildir. Çünkü vatanın selâmeti, milletin menfaati mazlum ve masum kimseleri feci bir surette öldürmekle değil adilane hareket etmekle temin edilir.

Sayın Başkan; biliyorsunuz ki adalet yaşar, zulüm kahredilir siz adil olunuz ki aziz vatanın selâmeti ve Ulu Türk milletinin baka ve saadeti vakti mukaddere kadar temin edilmiş olsun. Bize reva görülen bu feci zulmü yapanlar hakkında kanuni takibat yapılması için kardeşim İbrahim Kango tarafından Bayındır kazası postanesi vasıtasıyla Sayın Devlet Başkanına gönderilen 18/4/1939 ve 15/8/1939 günlü iki arzuhalimize bir cevap verilmemesi adalet ve şikâyet kapılarının da bize kapanmış olduğu kanaatini vermiş ve bu ıstırabımızı bir kat daha artırmıştı. 10 seneden beri bizim için kapalı bulunan adalet kapılarının açıldığını ümit ederek müracaat ediyorum. Yedi yüz elli bin kilometre murabbai vatan toprağı içinde bir mezar yeri bulamayan mazlumların ruhları biz masum ve günahsız öldürüldük diye feryat ediyor. Bir yandan kâbus gibi üzerimize çöken ve kulağımızda çınlayan bu sesin ıstırabı tahammül edilmez bir hale gelirken diğer taraftan eşim ve İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun kızımdan ibaret ailem ekmeğini yediği, suyunu içtiği ve havasını teneffüs ettiği vatanına ihanet etmiş olan bir aileye mensubuz diye 19 milyon Türk vatan-daşı içinde gezmekten hicap ediyor ve vicdan azabı duyuyoruz. Bu elim ıstırap ve vicdan azabımız yüksek ve adil meclisin bu katliamı yaptıran eski Başvekil Celâl Bayar, eski Dahiliye vekili Şükrü

Kaya, Tunceli harekâtını bilfiil idare eden Korgeneral Kâzım Orbay, Tunceli Müfettişi Abdullah Alpdoğan, Müfreze Komutanı Hozat Kaymakamı ve Jandarma Komutanı ve bu faciada alâkadar bulunan diğer kimseler hakkında kanunî takibat yaptırması, maddî ve manevî zarar ve ziyanımızın tazmin ettirilmesi ve hakkımızın aranması suretiyle teskin edilir veyahut öldürülen 12 mazlum gibi bizim de yok edilerek feryadımızın susturulmasıyla bu facia kapanmış olur. İki şıktan birinin hakkımızda tatbikini yüksek adaletinizden derin saygılarımı sunarak dilerim."³¹

Haydar Kang'ın başvurusunda devlet görevlisi olan dönemin Başvekili Celâl Bayar, eski Dâhiliye vekili Şükrü Kaya, Tunceli harekâtını yöneten Korgeneral Kâzım Orbay, Tunceli Müfettişi Abdullah Alpdoğan, Müfreze Komutanı Hozat Kaymakamı ve Jandarma Komutanlarını suçladığı görülmektedir. Olayın ilginç tarafı Dersim Olayı ile ilgili olarak ilk şikâyet mektubunun kayda alınmasıdır. Hangi amaçla kayda alındığı ise bilinmiyor. Olay, meclis başkanlığına intikal ettikten sonra Meclis Başkanlığı da Dilek Komisyon Başkanı Sivas Milletvekili Ahmet Fikri Erbuğ tarafından dilekçe Başbakanlığa gönderilmiştir. Komisyon başkanı hem konunun incelenmesini hem de Danıştay ve Sayıştay'ca verilmiş bir karar olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir.³² Dilekçenin Başbakanlığa ulaşması ile Başbakan Müsteşarı Ahmet Salih Korur, ileri sürülen konunun araştırılmasını bakanlık ve genelkurmaydan talep etmiştir.³³ 28 Mart 1953 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı Askeri Adalet İşleri Başkanlığınca istenen konunun araştırıldığı ve bizzat Erkânı Harbiye Umumiye Reisi(Genelkurmay) reisi Orgeneral Nuri Yamut tarafından verilen cevap uzun olmakla beraber olayın özetin buraya bir tenkil harekâtı yapıldığı ve şakilerin öldürüldüğü belirtilmektedir.³⁴ Nuri Yamut ayrıca harekâtın bakanlar kurulu emriyle gerçekleştirildiğinin altını çizmektedir.³⁵ Genelkurmay Başkanı Yamut, savunmasının devamında şu hususlara değinerek suçlamaları reddetmiştir:

"Bakanlar Kurulunun 6 Ağustos 1938 gün ve 2/9409 sayılı kararına uyularak Tunceli bölgesinde yıllardan beri devam eden şekavedi (haydutluk) kaldırmak, sükûn ve asayişin istikrarını sağlamak maksadıyla 938/Ağustos ayı içinde 3. Ordu Müfettişliğince bu bölgede bir tarama harekâtı yapılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun benzeri 9 Haziran 1938 gün ve 2/8973 sayılı ayrı bir kararında da belirtildiği veçhile muharebe ve müsademeleri istilzam eden bu harekât neticesinde birliklerimize ateşle mukabele eden asilere ait bazı köyler yakılmış ve kendileri de tenkil (ceza amaçlı uzaklaştırma) edilmişlerdir. Asi ve şakilerle hiçbir ilgisi olmayan ve birliklerimize ateşle mukabele etmeyenler, Hükümetin en geniş şefkatine mazhar olarak emniyet altında garp (batı) vilayetlerine nakil ve buralarda iskân edilmişlerdir. Nitekim: dilekçede adı geçen Hozat ilçesine bağlı Ağzenik köyünün de 17 Ağustos 1938 günü (Sekedek, Yeşil Sekedek, Hortaban, İkidane) köyleri meyânında bu suretle yakıldığı ve yakılan bu köyler halkından isyan ve şekavetle ve birliklerimize ateşle mukabele etmekle ilgisi görülmeyen erkek, kadın ve çocuk olmak üzere cem'an 281 kişinin garbe nakledilmek üzere Elaziğ'a sevk edildikleri 3. Ordu müfettişliğinin 18 Ağustos 1938 gün ve 20 sayılı tel raporundan anlaşılmaktadır. Resmi harekât raporu ile tasvik ve tespit edilmiş olan bu hadise de gösteriyor ki; tarama sahasının herhangi bir yerinde, birliklerimize karşı isyankâr hareketleri görülmeyen ve birliklerimize ateşle mukabele etmeyen halkın; dilekçede iddia olunduğu şekilde, öldürülmesi asla mümkün ve varit değildir. Bu tarama harekâtını müteakip bu bölgeye ait alınan raporların incelenmesi sırasında 4. Umumi Müfettişliğin Genelkurmay Başkanlığına yazmış olduğu,

31 BCA, 030.10/112.755.18/4.

32 BCA, 030.10/112.755.18/21.

33 BCA, 030.10/112.755.18/1.

34 BCA, 030.10/112.755.18/5-6.

35 BCA, 030.10/112.755.18/.

müsademelerde öldürülen şakiler ve garbe nakledilmiş ailelere ait 21 Ekim 1938 gün ve 4330/2098 sayılı yazısının ilişik cetvelde (Hozat ilçesine ait Ağzonik köyünden Kangozade Mehmet Ali Ağa) ile (Pertek ilçesine ait Ağzonik köyünden Süleyman ve oğulları) ailelerinin müsademe neticesi öldüklerine dair bir izahata rastlanmıştır. Bu ailelerle şikâyetçi olan kişinin ismi arasında bir benzerlik görülmekle beraber bunun münasebet ve yakınlığı kestirilememiştir. Eğer dilekçe sahibinin ailesi efradı ölmüş ise, iddia edildiği şekilde masum olmalarına rağmen öldürülmüş olmayıp kıtalarımıza filen karşı koyan köyün müsademe neticesi ve muharebe icabı tahrip edilmiş olması ve bu esnada her iki tarafça da ölü ve yaralı verilmesi neticesi vaki olmuş bir keyfiyet olabilir. Şimdiye kadar bu şekavet ve tenkil hadiseleri üzerine bir şikâyet vaki olduğuna dair Bakanlıkta herhangi bir bilgi mevcut olmadığını ve dilekçenin ilişik olarak sunulduğunu saygılarımla arz ederim.”³⁶

Özetle Genelkurmay başkanı dilekçeye verdiği cevapta olayın ifade edildiği gibi gerçekleşmediği Haydar Kang’ın ailesinin bu harekât sırasında eğer ki devlet güçlerine karşı gelmişse öldürülmüş olabilir denilmesi suçlamayı kabul ettiğini göstermektedir. Haydar Kang’ın dilekçesine Milli Savunma Bakanlığında gelen cevaptan sonra başka herhangi bir işlem yapılmaması da tesadüfi olmasa gerek. Haydar Kang herhangi bir cevap gelmeyince bu defa da dilekçesini Adalet Bakanlığına göndermiş ve dilekçesinde İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Şefi Muzaffer Alabay’ın öldürülmesi olayında tüm İstanbul’un teyakkuzda olmasına rağmen kendi canından 12 kişinin devletin yetkili kişilerince bilerek ve isteyerek öldürülmesi olayına devletin sessiz kalmasına değinmiştir.³⁷ Adalet Bakanlığı, gelen bu dilekçe üzerine konu yeniden Milli Savunma Bakanlığı’na(MSB) iletmiştir.³⁸ MSB tarafından yapılan inceleme sonrası daha önce bu dilekçeye cevap verildiği yeniden bir değerlendirme yapılamayacağını bildirilmiştir.³⁹ Haydar Kang’a Başbakanlığı Müsteşarınca verilen cevapta, Dersin Olayı’na destek olmayanların devletin şefkatine kendini bırakanların, devlet tarafından batıya iskân edildiği, ancak isyana destek olan ve askerlere karşı koyanlara ise silahla cevap verildikleri ve isyana katılan köylerin de yakıldıkları kabul edilmiştir.⁴⁰ MSB ayrıca yeniden bir değerlendirme yaptığını incelenen yazışma ve raporlara dayanarak Haydar Kang’ın ifade ettiği gibi yakınlarının öldüklerine dair bir bilgiye rastlanmamasına rağmen eldeki raporlarda bulunan ölen kişilerin isim benzerliği olabileceği ancak bunun münasebet ve yakınlığı kestirilememiş denilmiştir.⁴¹ Sonuç olarak Haydar Kang, başvurduğu mercilerden olumlu bir cevap alamamıştır. Zaten Haydar Kang’ın da bu olayla ilgili resmi mercilere dilekçe göndermekten vazgeçtiği en azından eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç

Haydar Kang’ın başvurusu Demokrat Parti’nin iktidar olduğu ilk döneme gelmesi açısından önem taşımaktadır. Zira ilk defa 1939 yılında yapılan başvurunun dikkate alınmaması üzerine üzerinden on yıl geçtikten sonra Haydar Kang, meseleyi meclis başkanlığına taşınması, halk üzerinde korku ikliminin kalktığını göstermektedir. İşin ilginç tarafı Meclis Başkanlığının bu dilekçeyi kabul etmesiydi. Meclis başkanlığının bu dilekçeyi kabul etmesinin iki temel gerekçesinin olduğu belirtilebilir. Bu gerekçelerden ilki, Türkiye’nin demokratikleşme süreci içerisinde halktan gelen isteklerin dikkate alındığı, ikincisi ise DP’nin CHP iktidar dönemlerine ilişkin eleştiri malzemesini

36 BCA, 030.10/112.755.18/3-4-5.

37 BCA, 030.10/112.755.18/8.

38 BCA, 030.10/112.755.18/6.

39 BCA, 030.10/112.755.18/7.

40 BCA, 030.10/112.755.18/14-15.

41 BCA, 030.10/112.755.18/17.

kullanmak istemesi olarak açıklanabilir. Yapılan araştırmada bu olayın basına yansımaması ilgi çekicidir. Bu olayın Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarına kadar açığa çıkmaması dikkat çeken noktadır.

Dersim İsyanı ile ilgili belgelerin de Ak Parti tarafından izin verilmesiyle incelemeye açılması resmi tarih tezi açısından sorgulanmalıdır. Resmi tarih anlayışı ve bazı önemli olaylar karşısında arşivlerin okuyucu ve araştırmacıyı kapalı olması bir kenara Dersim Olayı, hem tarihçilerin hem de vatandaşların ezberlerinin bozulmasına zemin hazırlamıştır.

Haydar Kang'ın kardeşi İbrahim Kango tarafından şikâyet dilekçesinin kayda alınmaması da önemlidir. Devlet kurumlarının vatandaşın şikâyet dilekçesini evrak kaydını almamasının hukuksal bir gerekçesi bulunmamaktadır. Tam aksine vatandaşın başvuru dilekçesinin kayda alınması temel bir insan hakkıdır. Ancak bu olayda da görüldüğü üzere hükümetler nezdinde olay etkin şekilde soruşturmaya konu olmamıştır. Bu yönüyle olay 1943 yılında Van'ın Özlap İlçesi'nde gerçekleşen 33 kişinin kurşuna dizilmesi ve etkin soruşturma yapılmadan vakianın tarihe mal olmasına benzetilmektedir. Her iki olayın da DP iktidarı döneminde açığa çıkması anlamlıdır.

Haydar Kang olayını bir başka açıdan da değerlendirmek gerekiyor. Dersim İsyanı sırasında 13 bin insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. On üç bin kişinin hepsinin suçlu olması elbette ki beklenemez. Bu yönüyle ağaca bakarken ormanın göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülebilir.

1930 sonrası ise Dersim bölgesine gözlerin çevrildiği ve her an bir isyan çıkma ihtimali üzerine olduğu sık sık raporlarda geçmekteydi. Raporlarda ana payda olarak devlete karşı bir aşiret federatif ayaklanmasından söz edilmekteydi. Raporlar neticesinde devlet bölgede bir tür olağanüstü hal ilan etmiş, aşiret ve mensupları tazyik altına alınmıştı. Devletin ulus-devlet inşa sürecinde aşiret yapılanmasına ve devlet otoritesinin yok sayılmasına tahammül etmesi beklenemezdi. Bu açıdan bakıldığında kamusal otoritenin sağlanması amacının eleştiri konusu olması mümkün değildir. Ancak olaya müdahale şeklinin ve bölgeyi tümünden güvenlikçi zihniyetle tahrip etme ve temel hakların ölçsüz şekilde ortadan kaldırılmasının travmatik sonuçları olduğu göz ardı edilmemelidir. Olayın resmi tarih tezi boyutlarından biri de Dersim olayının o dönemki basında bir başkaldırı, isyan ve devletin hiçe sayıldığı bir hareket olarak belirtilmesidir. Bugünün basınında ise Dersim Olayı'nın toplu imha, katliam olarak değerlendirilmesi iktidar-basın ilişkisine ışık tutmaktadır.

Son tahlilde söylenebilecek önemli noktalardan biri de kamusal alan içinde Dersim İsyanındaki somut vakılardan biri olan Haydar Kang ailesinin yaşama hakkı ihlal edildikten sonra, ısrarlı başvurularından netice alamayınca şikâyetinden vazgeçmiş olmasıdır. Haydar Kang başvurundan etkili bir soruşturma yapılmadığı gibi olayın siyasal ve konjonktürel iklimle ilgili olarak gündeme alınması ve gündemden çıkarılması yolu tercih edilmiştir.

Kaynakça

BCA

Cumhuriyet

Son Posta

BAYAR, Celal, Şark Raporu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

BAYRAK, Mehmet, Şark Islahat Planı, İstanbul: Özge Yayınları, 2009.

BEŞİKÇİ, İsmail, *Tunceli Kanunu(1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

BOZARSLAN, Hamit, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)”, edi: Erik Jan Zürcher, *Türkiye’de Etnik Çatışma İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 89-122.

BRUNİSSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Cumhuriyetin İlk Yılları(1923-1938) İsmet İnönü’nün Hatıraları, C. II, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998.

DERSİMİ, M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep: Ani Matbaası, 1952.

Genel Kurmay Belgelerinde Kürt Ayaklanmaları I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992.

GEZİK, Erdal, *Alevi Kürtler: Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

GÖLDAŞ, İsmail, *Lozan, Biz Türkler ve Kürtler*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2000.

İBA, Şaban, *1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011.

KARABEKİR, Kazım, *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2004.

KİRİŞÇİ, Kemal-WİNDROW, Gareth M., *The Kurdish Questions And Turkey*, London: Frank Cass, 1997.

MUMCU, Uğur, *Kürt İslam Ayaklanması*, İstanbul: Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, 2008.

ÖZOĞUL, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

POYRAZ, Bedriye, “Cesaret Et Hatırla: Dersim 1938 Tertelesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No:3, 2013, 63-93.

SİNAN, Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

ULUĞ, Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

YEĞEN, Mesut, *Son Kürt İsyanı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

YEŞİLTUNA, Serap, *Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları, 2007